

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України
Запорізького національного університету Савчук Тетяни Григорівни на
дисертацію Мірошніченко Оксани Володимирівни «Старообрядці
Південно-Східної України наприкінці XVIII – на початку XX століть»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 Історія та археологія**

Із поступом української історичної науки відкриваються нові сторінки минулого, однак феномен старообрядництва залишається недостатньо вивченою темою. Пріоритетність віддається історичній реконструкції домінуючої за кількістю прихильників та суспільним впливом православної церкви. Саме дисертація О. Мірошніченко є важливою спробою подолати лакуни у вивченні інших етноконфесійних груп, зокрема старообрядництва в Південно-Східній Україні. Дисертантка вперше в історіографії поставила перед собою вельми актуальне та складне завдання – дослідити духовне, культурне, соціально-економічне життя старообрядців на регіональному рівні. Таке дослідження може лише вітатися.

Структура роботи не викликає заперечень. Вже перші сторінки Вступу дисертації демонструють нам наукового дослідника, який чітко визначив обов'язкові атрибути кваліфікаційної роботи такого рівня: мету, предмет, завдання, методи, хронологічні та територіальні межі дослідження. Глибоке осмислення теоретичних складових сприяло успішній реалізації мети.

Проведений ґрунтовний аналіз історіографії проблеми не тільки вказує на глибоку обізнаність здобувачки, але й значно підсилює наукову новизну її дисертаційного дослідження, в якому дійсно вперше досліджуються регіональні аспекти феномену старообрядництва.

Надана вичерпна характеристика категоріально-понятійного апарату дисертації. Розлогі розмірковування авторки щодо поняття «старообрядництво», «розкольники» суттєво збагатили роботу. Не викликають заперечень застосовані методи дослідження.

Обґрунтування висунутої концепції потребувало від здобувачки залучення великої кількості фактичного матеріалу. Аналіз джерел демонструє, яку скрупульозну та старанну роботу проробила О. Мірошниченко, збираючи, аналізуючи та систематизуючи документи різної видової ознаки. Репрезентативність джерельної бази не викликає сумнівів.

Представлений в роботі комплексний аналіз віросповідних засад старообрядництва є важливим, оскільки без нього не можливо було повно представити та пояснити цей феномен.

Цілком правомірним є розгляд міграцій старообрядців в Південно-Східну Україну в контексті імперської політики колонізації регіону. Старообрядці поруч з іншими колоністами формували суспільство в регіоні, тим самим досягалася мета царської влади щодо забезпечення на Півдні України надійного тилу й одночасно плацдарму для реалізації своїх геополітичних планів.

О. Мірошниченко послідовно показала зміни внутрішньої політики в Російській державі, які знайшли своє відображення й у сфері релігійного життя, в ставленні до старообрядництва. Наукову новизну містять тези про те, що непотрібно однозначно негативно оцінювати період Миколи I. Політика не дала серйозних результатів, і в подальшому ми бачимо приріст старообрядницького населення.

Здобувачка обґрунтовано показує, що ні залучення до єдиновірства, ні активна місіонерська діяльність не переконали старообрядців у помилковості їх віровчень та в необхідності приєднатися до православної церкви.

Із великою зацікавленістю рецензентка ознайомила з розділом «Повсякденне життя старообрядців», який містить безсумнівну наукову новизну. Реконструювати повсякденне життя спільноти – це виклик для історика. Свого часу відомий дослідник Ю. Волошин на останній сторінці своєї монографії, присвяченої аналізу статево-вікового складу, природного руху населення, інституту шлюбу старообрядницької родини на території Стародубського та Чернігівського полків Гетьманщини у XVIII ст., зазначив:

«Втім, наші джерела мовчать про головне – яким усереднений мешканець слободи бачив себе і світ навколо себе» (Волошин Ю. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект). Полтава : АСМІ, 2005. С. 279). Це питання він ніби залишив на розгляд наступним поколінням дослідників. Але спеціальних праць, присвячених повсякденним практикам старообрядців в тому числі в Південно-Східній Україні, не було підготовлено. Можемо вітати спробу О. Мірошніченко реконструювати і сімейні цінності старообрядців, і ставлення їх до грошей, освіти, праці.

Як і будь-який справжній науковий твір, дисертація О. Мірошніченко не може не викликати окремих зауважень та провокує дискусію. Спочатку зупинимося на моментах, які можуть бути враховані в подальшій науковій діяльності.

Уточнення щодо класифікації джерел. Останню групу «Довідкова література» все ж таки варто віднести до історіографії. Не зрозуміло чому видання *Энциклопедия Бердянска. Историко-краеведческий, общественно-политический справочник: в 3 т. Т. 3. Мелитополь : ООО Издательский дом Мелитопольской городской типографии, 2015. 1080 с.* віднесено до джерел.

У тексті роботи, саме в огляді історіографії проблеми, авторка звертається до праці Алексий (Дородницын А.Я.). *Материалы для истории и исследования религиозно-рационалистических движений на Юге России во 2-й половине XIX ст.* Казань : Центральная типография, 1908. 122 с. Однак у списку використаних джерел та літератури ця праця міститься саме в рубриці опубліковані джерела.

Окрім того раджу авторці звернути увагу на потужний потенціал періодичного видання, продукованого самими старообрядцями, «*Старообрядческий церковно-общественный журнал*», який видавався в Москві з 1908 р. Цей журнал містить багатющий матеріал з історії старообрядницьких громад в тому числі й в Південно-Східній Україні та особливо стане в нагоді у дослідженні головного – як уявляв себе і

навколишній світ пересічний старообрядець. Періодичне видання представлено в інтернет-мережі.

Не можу погодитися з правомірністю включення підрозділу «Релігійна практика» в розділ, присвячений повсякденному життю старообрядців. У підрозділі повсякденне життя «втрачається», а увага автора знову зосереджена на відносинах громад та держави.

Дисертантка залишила на перспективу розгляд становища старообрядців під час Першої світової війни, оскільки в роботі цей аспект не висвітлено, хоча з огляду на хронологічні рамки роботи міг бути включений.

Але найголовніше на що варто звернути увагу, так це підхід авторки до розуміння старообрядців в Південно-Східній Україні вже після революції 1905 року. Автор розглядає їх як жертв імперського режиму, вказуючи на те, що хоч старообрядці й отримали достатньо широкі права на початку ХХ ст., проте до 1917 р. влада всіляко намагалася їх контролювати, наскільки це було можливо (с. 105). Хочу зауважити, що політика тотального контролю супроводжувала життя і інших релігійних груп, зокрема, протестантських, католиків. І сама офіційна православна церква перебувала під контролем держави. По інакшому не могло бути в імперії. Становище старообрядців напередодні Першої світової війни вимагає уважного осмислення або навіть проведення порівняльного аналізу ставлення держави до старообрядців і, наприклад, протестантських громад.

Також дискусійним є твердження О. Мірошниченко, що в суспільному та повсякденному житті старообрядці були ізольованими. На сторінках дисертації (сс. 57, 128, 143, 151) щонайменше чотири рази авторка згадує, без наведення відповідної аргументації, «замкнутий спосіб життя» старообрядців. У висновках на с. 168 говорить про те, що вони «відмовилися від благ цивілізації».

Наші сумніви щодо замкнутості, ізольованості виникли під час читання самої дисертації. Адже на сторінках роботи міститься багато матеріалу, який зовсім свідчить протилежне – про участь старообрядців в суспільному житті. Зокрема, вражають купці Мінаєви з Олександрівська, яким так легко та

швидко вдавалося порозумітися з владою та вирішувати питання старообрядницької громади. Одеський міщанин Петро Скрилев мав рідкісне ремесло і досяг непоганих вершин у справі. У 1834 р. поселився в Одесі, спочатку служив у палітурного майстра, згодом сам відкрив власну майстерню палітурного мистецтва. До нього надходили замовлення від різних офіційних установ, у тому числі від канцелярії Бессарабського та Новоросійського генерал-губернатора, від Одеського Ришельєвського ліцею, Високопреосвящених Херсонських архієпископів, Одеської публічної бібліотеки та комітету у справах з іноземними поселенцями.

Окрім того сучасні дослідники підкреслюють важливу роль старообрядців та вихідців зі старообрядницьких родин у становленні Одеси: вони були першими міськими головами (Андрій Фатісович Железцов, Ларіон Федорович Портнов, Іван Іванович Мігунов та ін.), збудували одну з перших двох кам'яних церков міста, активно розвивали торгівлю (наприклад, Авчиннікови та Протасови облаштували торговельні ряди).

Бачимо, що і батьки-старообрядці віддавали своїх дітей до православних навчальних закладів, робили дітям щеплення. Джерела повідомляють, що старообрядці задля вирішення справ громади могли з легкістю порозумітися з представниками влади шляхом хабарництва. Отже, і пороки того суспільства не вдалося уникнути.

Прикладів активної господарської та соціальної позиції вірян на сторінках дисертації достатньо для того, щоб зробити висновок, що в результаті буржуазних реформ XIX ст., модернізаційних процесів старообрядці вимушено включалися в бурхливе економічне та суспільне життя в Південно-Східній Україні.

Звичайно в повній мірі про це можна стверджувати, порівнявши становище старообрядців в Південно-Східній Україні та в інших регіонах України. Порівняльний аналіз може стати предметом наступних розвідок здобувачки.

Зазначені дискусійні моменти та зауваження не впливають на загальне позитивне враження від представленої роботи. Дослідження

О. Мірошніченко є завершеною працею, яка має достатню апробацію. Основні положення дисертації знайшли відображення в 20 публікаціях, із них 7 у наукових вітчизняних та зарубіжних виданнях, 13 – додатково засвідчують апробацію дослідження.

Дисертація О. Мірошніченко «Старообрядці Південно-Східної України наприкінці XVIII – на початку ХХ століть» є самостійним, завершеним і ґрунтовним дослідженням, яке розкриває актуальну в науковому та суспільному сенсі тему. За своїм науково-теоретичним рівнем, новизною вирішених завдань, обґрунтованістю основних положень і висновків повністю відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії».

Таким чином, О. Мірошніченко заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Рецензент:

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії
України Запорізького
національного університету

Тетяна САВЧУК